

UAK 2018 – 21. Ulusal Astronomi Kongresi (3–7 Eylül 2018, Erciyes Üniversitesi, Kayseri)

Düşük kütleli X -ışını çiftlerinden aşırı parlak X -ışını kaynaklarına: nötron yıldızlarından gözlenen yarı periyodik salınımlar

M. Hakan Erkut¹ & K. Yavuz Ekşi¹

¹*İstanbul Teknik Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Fizik Mühendisliği Bölümü*

Nötron yıldızı içeren LMXB

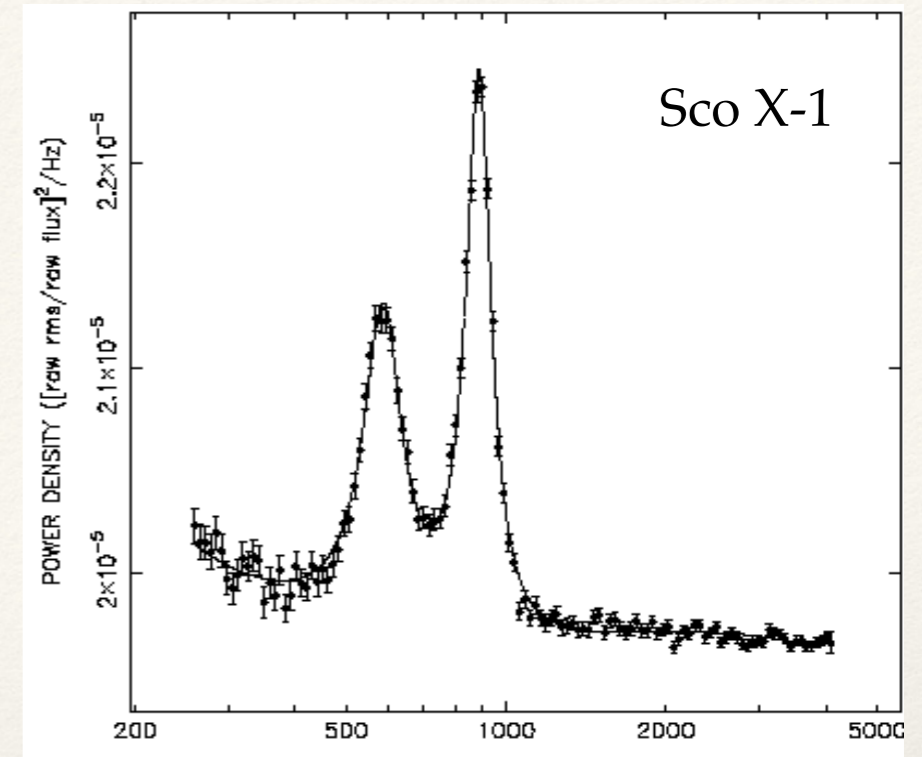
$$\nu_{\text{QPO}} \sim 0.04 - 1300 \text{ Hz}$$

VLF QPO (~ 0.04 Hz), örn. 4U 1626-67

LF QPO ($\sim 1-70$ Hz), örn. HBO, NBO, & FBO (Z kaynakları)

HF QPO ($\sim 200-1300$ Hz) genellikle çiftler halinde gözlenir.
(frekans oranları $\sim 1.2-3$ aralığında değişen ikiz kHz QPO)

kHz QPO frekansları ve X-ışın akısı kısa dönemde ($\sim$ saatler) ilişkili,
ancak uzun dönemde ($>$ gün), ilişki bozulur ve *paralel izler* belirir.

van der Klis 2000
ARA&A 38, 717

Karadelik içeren LMXB

$$\nu_{\text{QPO}} \sim 0.01 - 450 \text{ Hz}$$

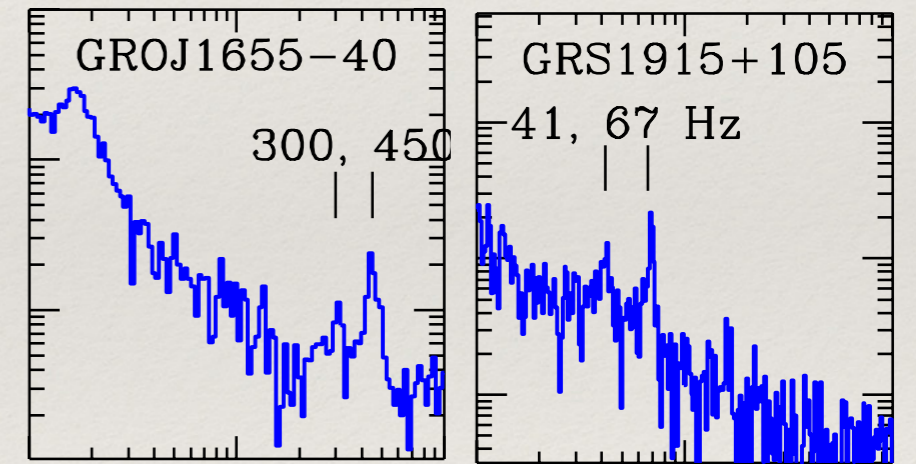
VLF QPO ($\sim 0.01-0.1$ Hz)

LF QPO ($\sim 0.1-30$ Hz) faz gecikmelerine göre A, B, C tipleri

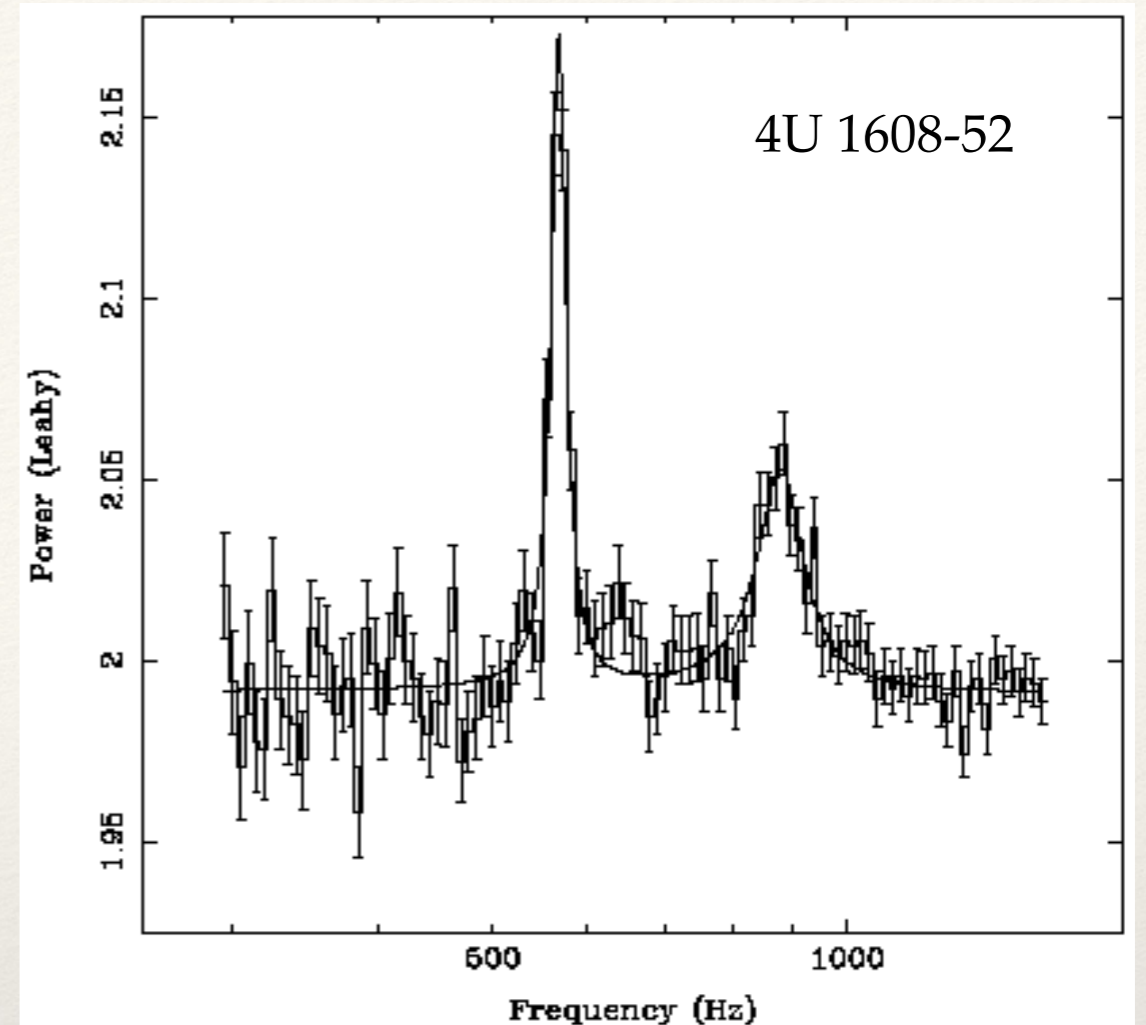
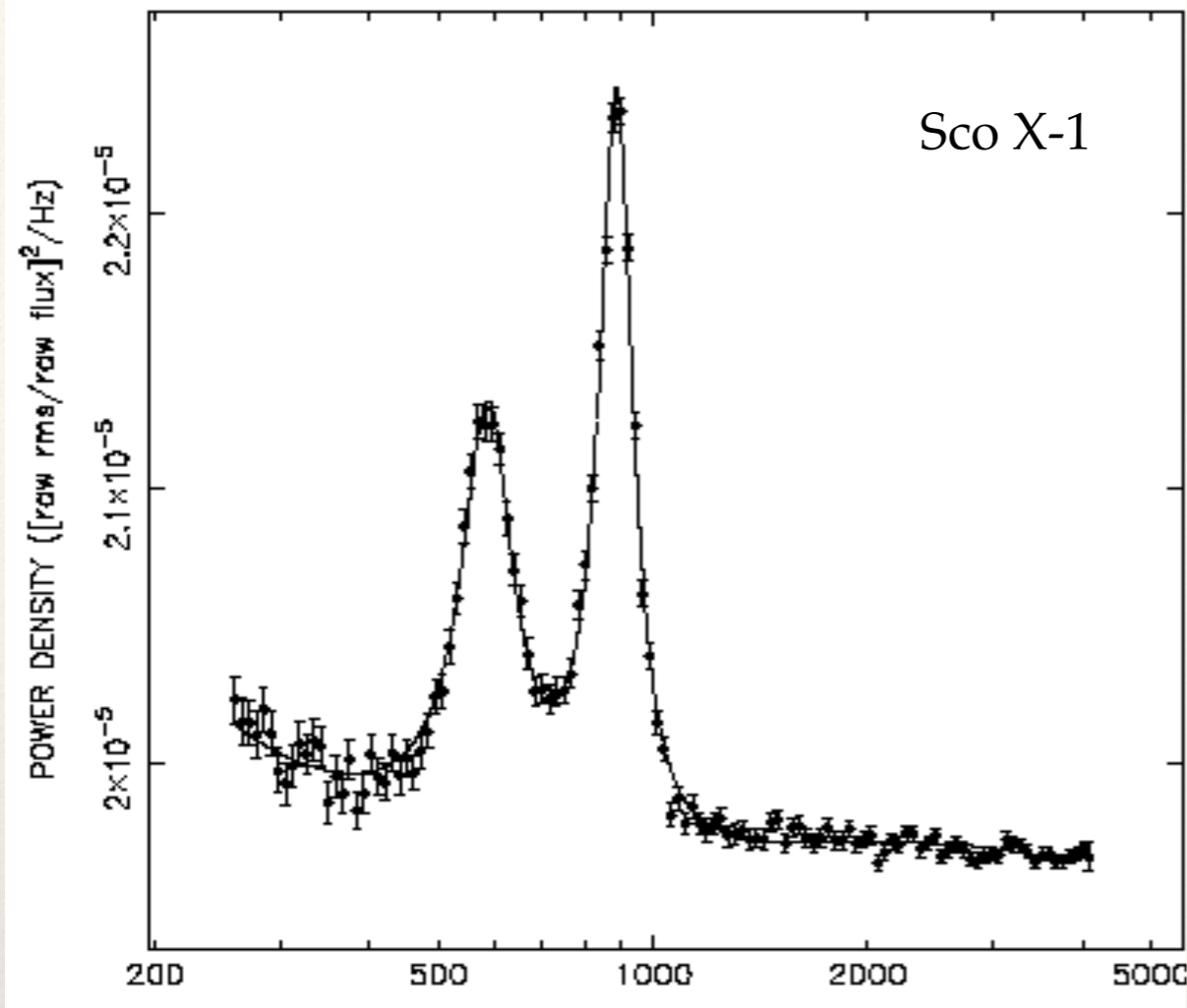
C-tipi QPO frekansı disk akısı ile ilişkili iken A/B tipleri için ilişki yok

HF QPO ($\sim 40-450$ Hz) 7 kaynakta görüldü (4 kaynakta frekans oranı ~ 1.5 olan çiftler)

HF QPO: salınım frekansı ve X-ışın akısı arasında ilişki yok

Remillard & McClintock 2006
ARA&A 44, 49

van der Klis 2000
ARA&A 38, 717

NY kHz QPO

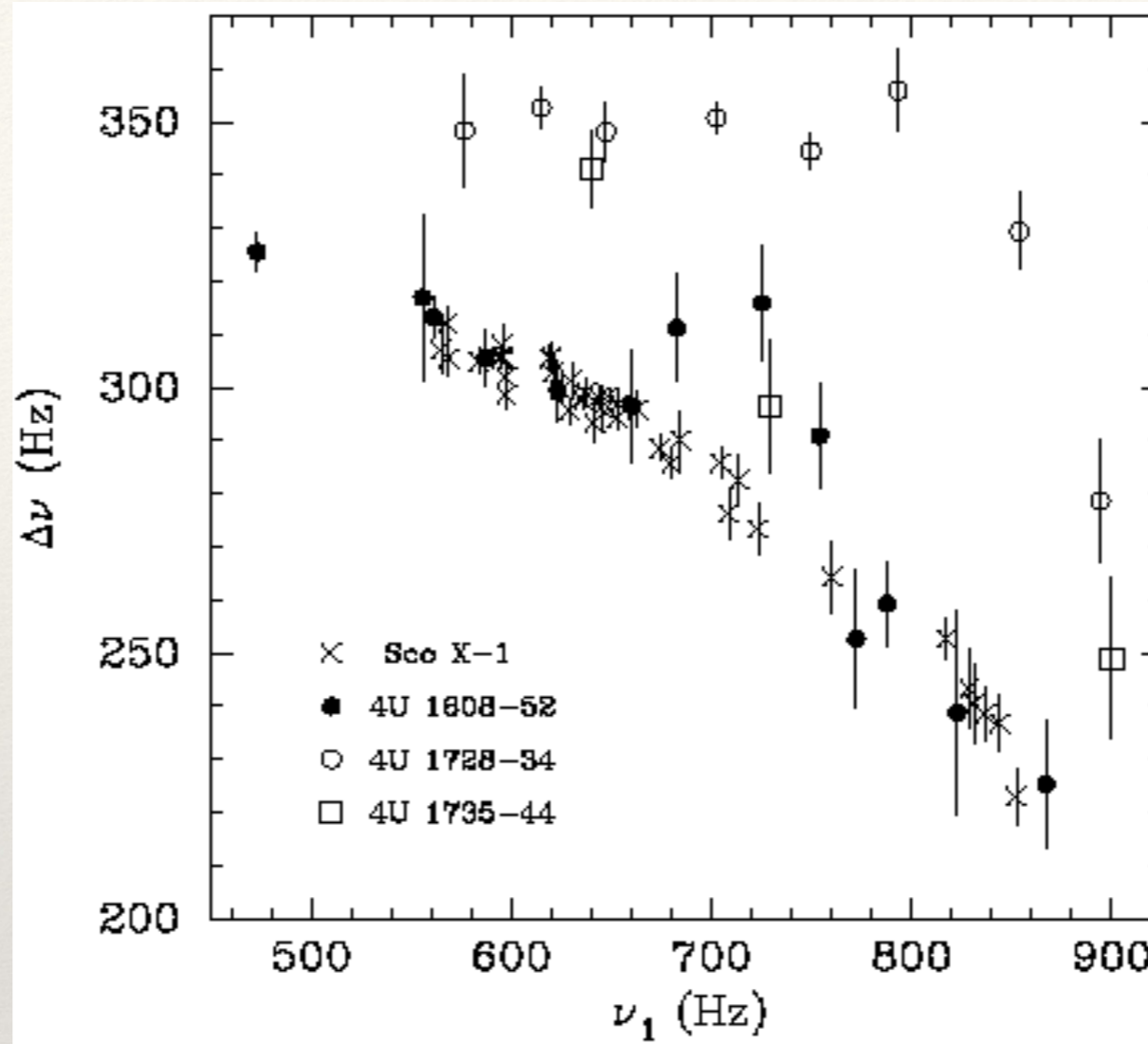
ilk gözlemler $\rightarrow \Delta\nu = \nu_2 - \nu_1 \simeq \nu_{\text{burst}} = \nu_{\text{spin}}$

düşük kHz QPO frekansı vuru olabilir mi?

$\rightarrow$ Sonik Nokta Vuru Frekans Modeli (Miller et al. 1998, ApJ, 508, 791)

sonraki gözlemler ise $\Delta\nu \neq \text{const.}$

ν_1 ve $\nu_2 \uparrow \Delta\nu \downarrow$

NY kHz QPO
van der Klis 2000
ARA&A, 38, 717

Rölativistik Yalpalama Modeli (RPM)

Stella & Vietri 1998, 1999
(ApJL, 492, L59), (PRL, 82, 17)

$$\nu_2 = \nu_\phi$$

$$\nu_1 = \nu_\phi - \nu_r$$

$$\nu_l = \nu_\phi - \nu_\theta$$

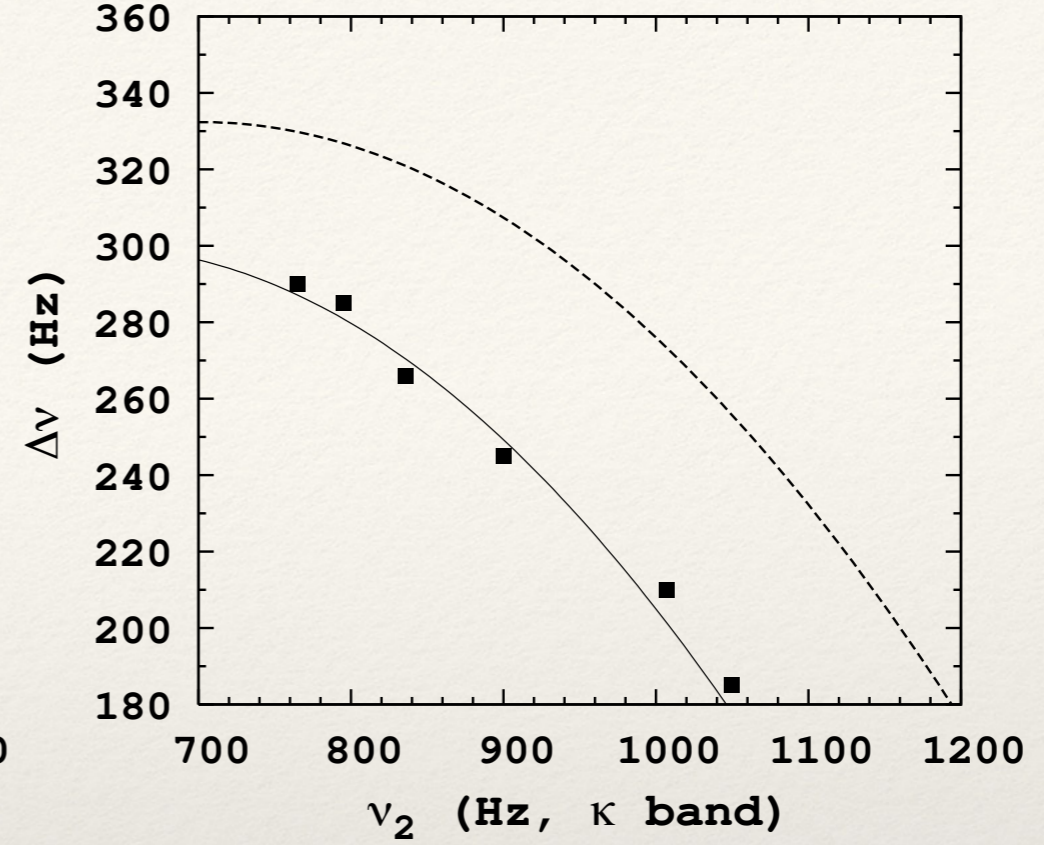
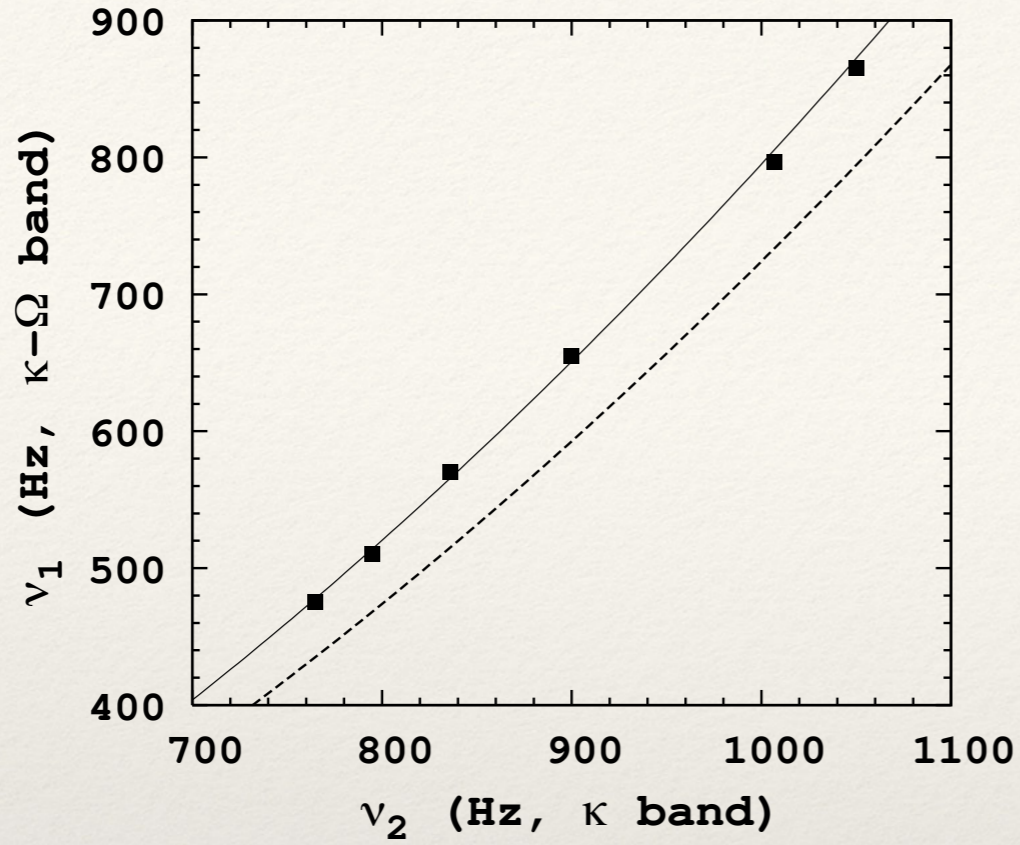
Sınır Bölgesi Modeli (BRM)

Alpar & Psaltis 2008 (MNRAS, 391, 1472),
Erkut et al. 2008 (ApJ, 687, 1220)

$$\nu_2 = \nu_r$$

$$\nu_1 = \nu_r - \nu_\phi$$

$$\nu_l = \nu_r - m\nu_\phi \quad (m \geq 2)$$

Erkut 2011, AIPC, 1379, 103

BRM ile tahmin edilen frekans-frekans ilişkilerine uydurulan kuvvet yasası dönme frekansı 300 Hz olan bir NY (kesiksiz çizgi), Sco X-1 (kesikli çizgi)

$$\nu_1 = C \left(\frac{\nu_2}{1000} \right)^{1.9} \text{ Hz}$$

$C = 724$ kesikli çizgi (Sco X-1) (Psaltis et al. 1998, ApJL, 501, 95)

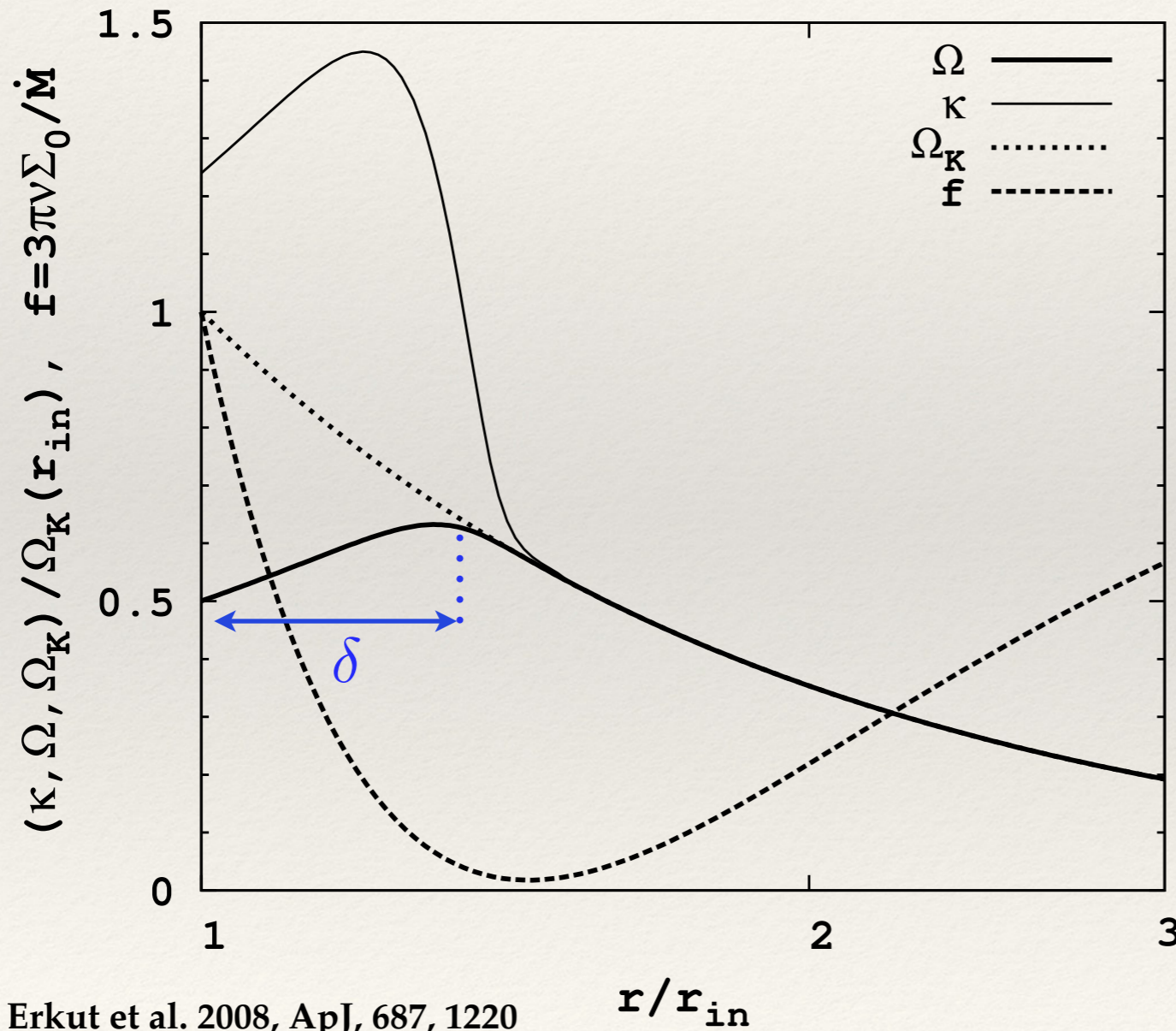
$C = 795$ kesiksiz çizgi (dönme frekansı 300 Hz olan bir NY) (Erkut 2011, AIPC, 1379, 103)

NY için BRM (Alpar & Psaltis 2008, MNRAS, 391, 1472; Erkut, Psaltis, & Alpar 2008, ApJ, 687, 1220)

KD QPO için de BRM uyarlandı ve frekans oranlarını açıklamada kullanıldı (Erkut 2011, ApJ, 743, 5)

NY manyetosferi ve disk etkileşimi → manyetik frenleme → **Kepler altı sınır bölgesi**

global mod analizi → $\kappa \pm \Omega$ ve κ genlikleri büyüyen frekans bandları

Erkut et al. 2008, ApJ, 687, 1220

$$\kappa = 2\pi\nu_r$$

$$\Omega = 2\pi\nu_\phi$$

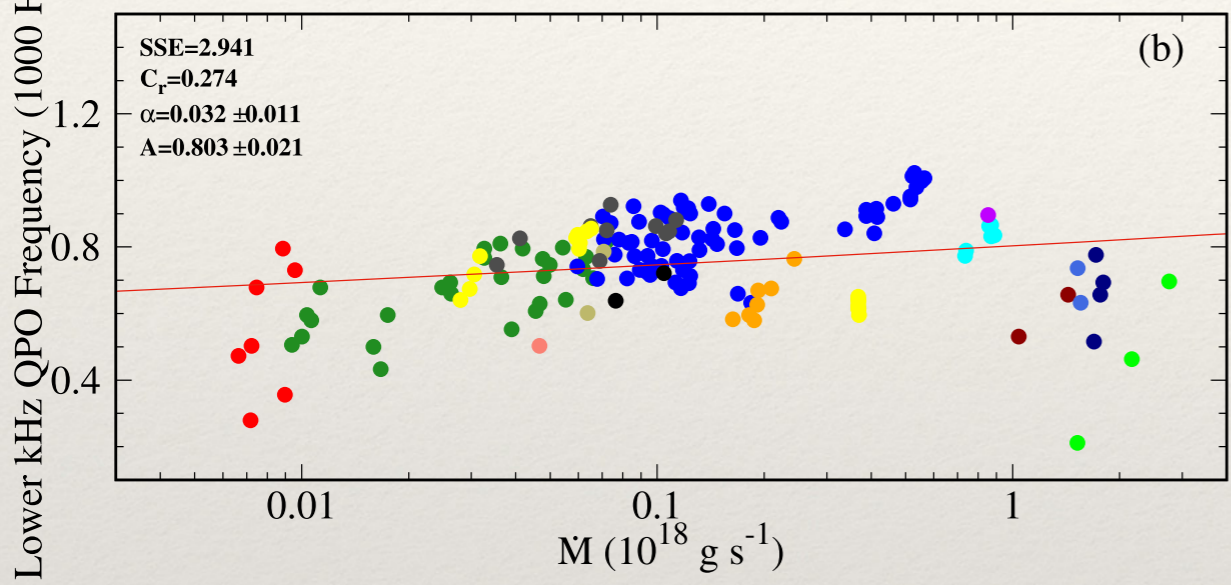
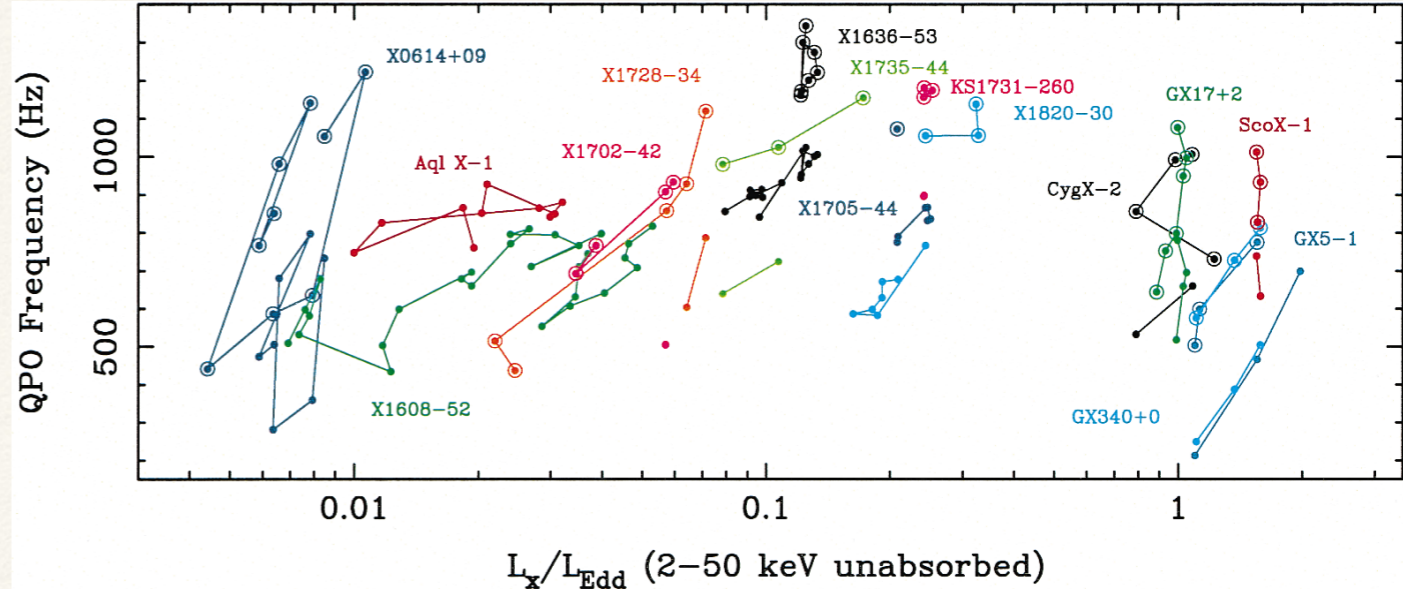
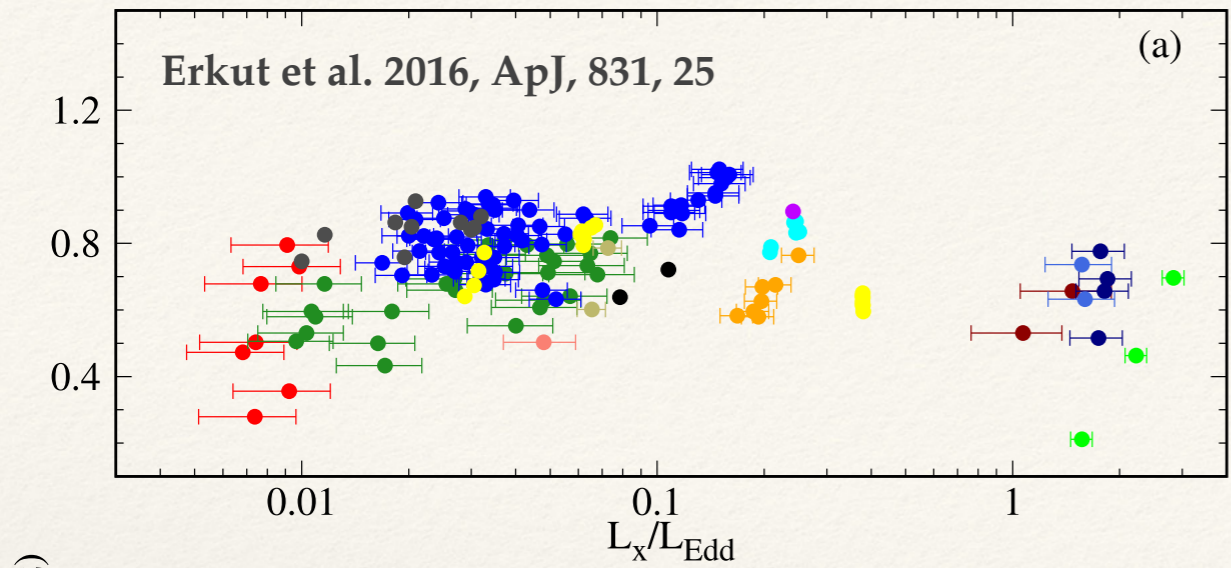
e.g. $\nu_2 = \nu_r$

$$\nu_1 = \nu_r - \nu_\phi$$

$$\nu_r = \nu_\phi \sqrt{4 + 2 \frac{d \ln \nu_\phi}{d \ln r}}$$

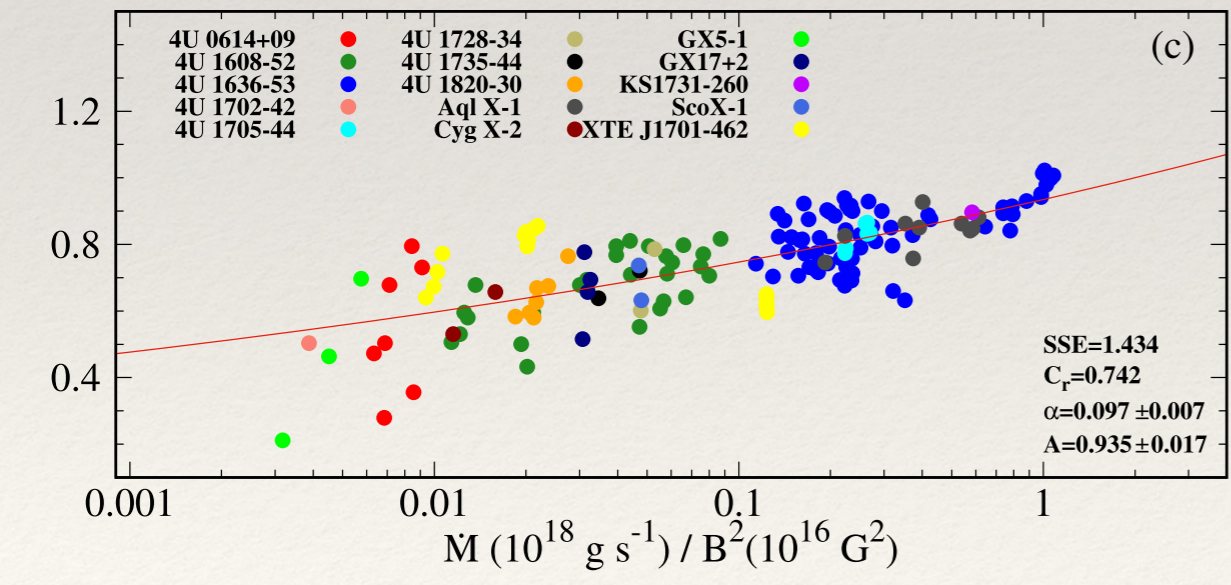
$$r_{in} \simeq r_A \propto \left(\dot{M} / B^2 \right)^{-2/7}$$

kritik (Eddington) altı yığışma hızları

NY içeren LMXB kümesi
 ν_1 ve L_X arasında ilişki yok

$$L_X \simeq \frac{GM\dot{M}}{R}$$

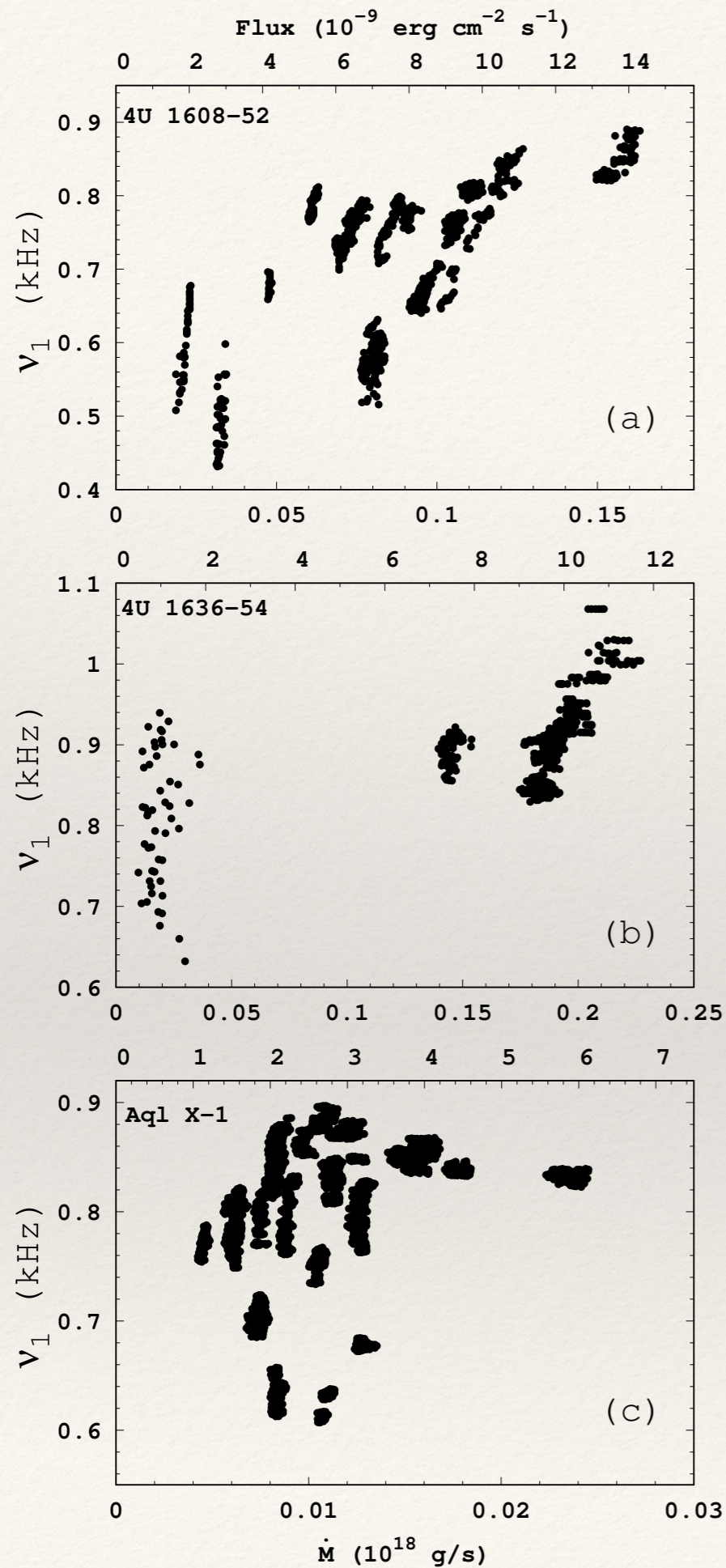

ν_1 ve $\dot{M}/B^2$ arasında ise bir ilişki mümkün

NY-madde etkileşimi manyetik kökenli olabilir!

$$B \sim 10^7 - 10^9 \text{ G}$$

(zayıf manyetik alana sahip NY kümesi)

kHz QPO frekansları and X-ışın akısı arasında kısa vadede (~saatler) ilişki olsa da uzun vadede (>gün) ilişki bozular ve *paralel izler* gözlenir.

BRM paralel izleri açıklayabilir (Erkut & Çatmabacak 2017, ApJ, 849, 58)

$$\nu_1 = \nu_r - \nu_\phi$$

$$\nu_r = \nu_\phi \sqrt{4 + 2 \frac{d \ln \nu_\phi}{d \ln r}}$$

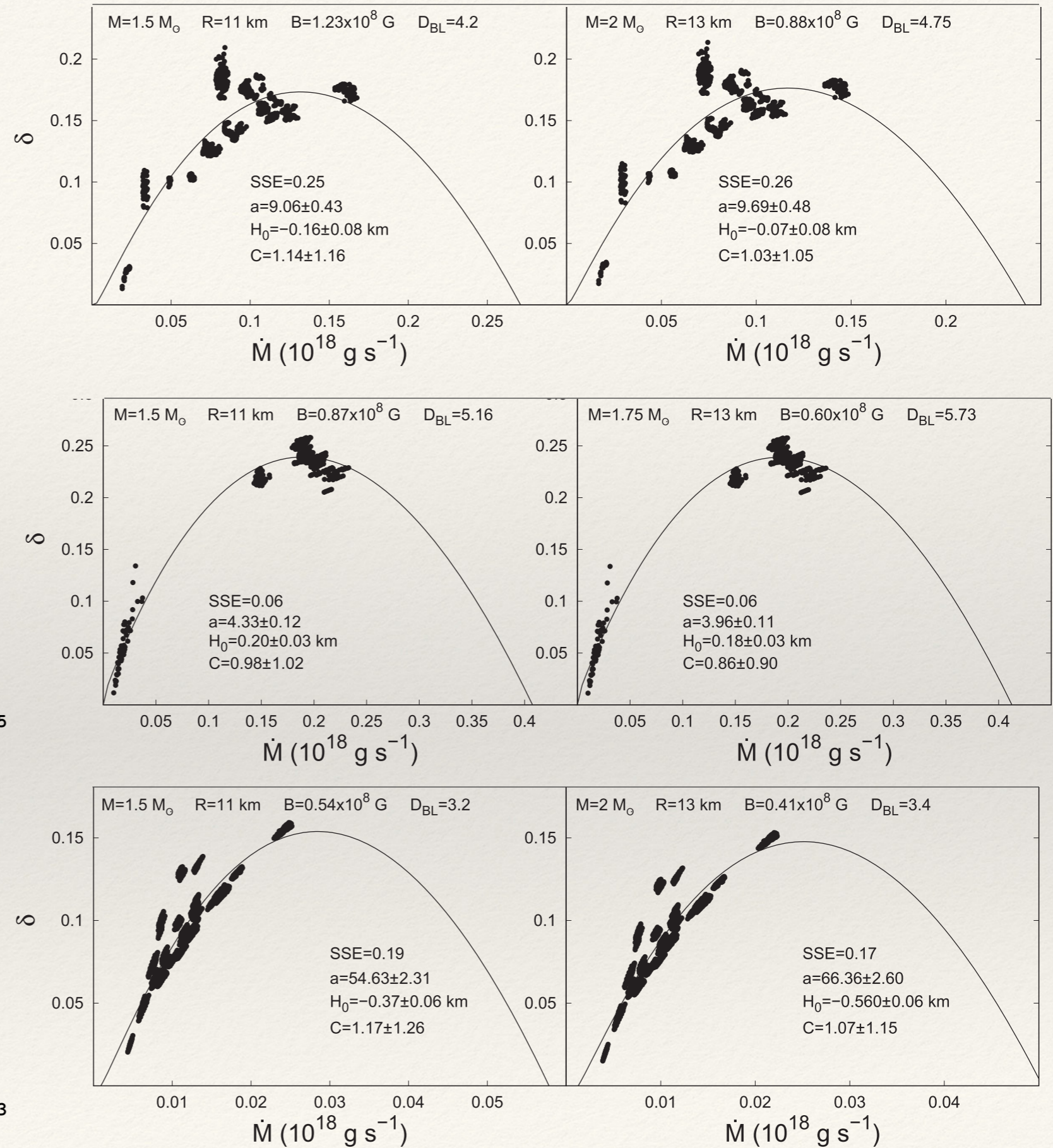
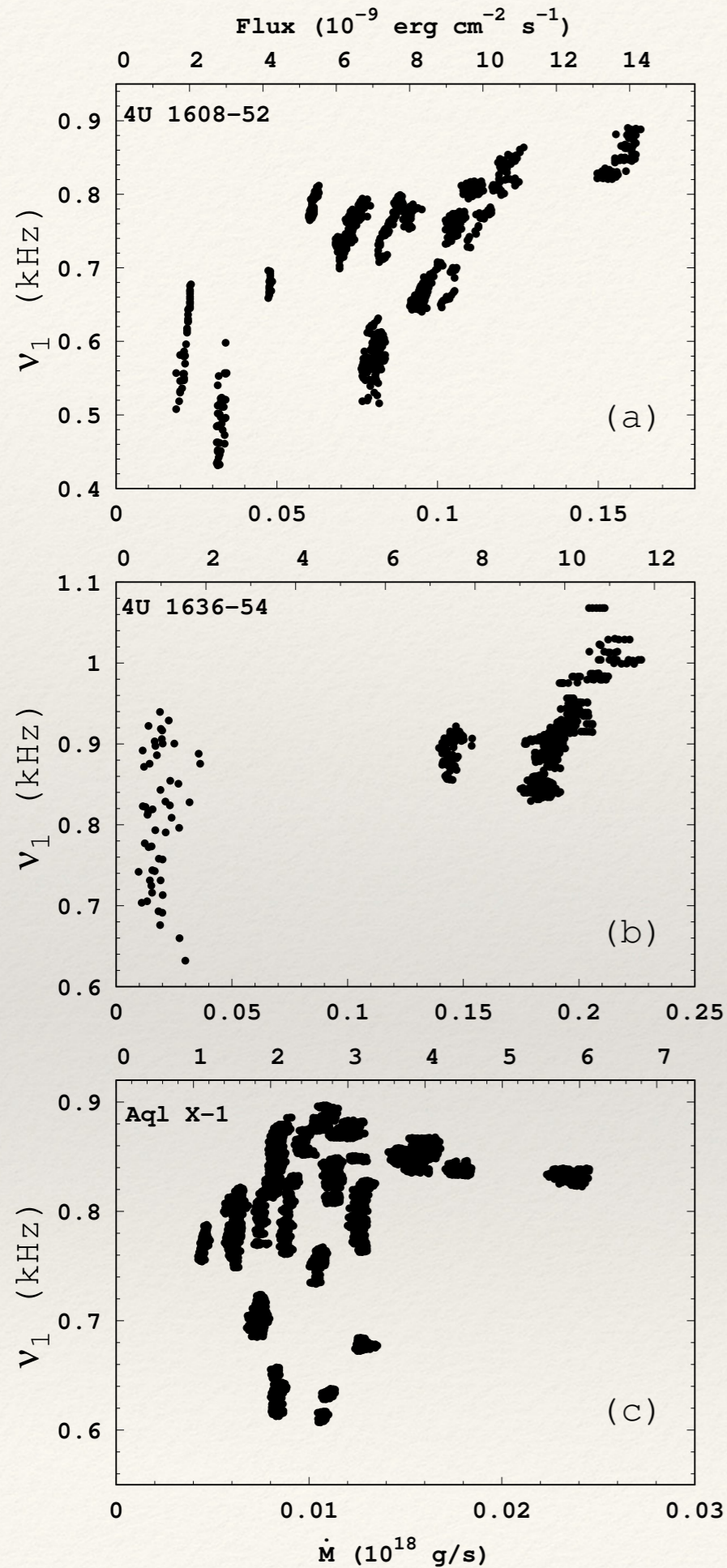
Kepler altı yörünge frekansı, sınır bölgesi genişliği

$$\delta = \frac{\varepsilon D_{BL}}{2} \quad \varepsilon(\dot{M}) = \frac{H_t}{r_{in}}$$

dolayısıyla kütle yığılma hızı cinsinden modellenenir.

$$M = 1.4 M_\odot, R = 10 \text{ km} \quad \text{kullanarak} \quad F_X \rightarrow \dot{M}$$

Aşırı parlak X-ışını kaynakları (ULX): Kritik üstü (Eddington üstü) hızlarda kütle yığıştıran NY

Yakındaki yıldız oluşum galaksileri → ULX oldukça genç sistemler olmalı

$L_X \gg L_E$ izotropik ışıma yapan güneş kütleli bir cisim için

İzotropik ışıma varsayımı → ULX: orta kütleli karadelikler (IMBH: 100–10000 $M_\odot$)

KD varsayımı + Rölativistik modeller ile QPO frekanslarının yorumlanması → $M_{BH} \sim 10^3 - 10^4 M_\odot$

Ancak, IMBH daha çok yoğun küresel kümelerde olmalı (yaşlı sistemler) → ULX olma olasılığı düşük

ULX içerebilecek HMXB sistemlerinde madde yığıştıran IMBH oluşturma zorluğu

ULX sistemleri muhtemelen kritik üstü hızlarda kütle yığıştıran NY / Güneş kütleli KD

Gözlenen QPO'lara dayanarak M82 X-2 için IMBH modeli önerilmişti, data sonra M82 X-2'den pulsasyon gözlemlendi → ULX pulsarı (PULX) olan bir NY (NuSTAR J095551+6940.8)

Kısa süre önce 3 PULX daha keşfedildi + 1 yeni aday → ULX popülasyonu içinde NY yaygın olabilir

QPO gösteren ULX listesi

Source	ν_{QPO} (Hz)	F_{X} (erg cm ⁻² s ⁻¹)	d (Mpc)	References
M82 X-1	0.12 – 5.07	2.5×10^{-11}	3.63	(1),(2),(3)
M82 X-2	$(2.77 - 3.98) \times 10^{-3}$	1.2×10^{-11}	3.63	(4)
NGC 628 (J013651.1+154547)	$(0.1 - 0.4) \times 10^{-3}$	10^{-13}	9.7	(5)
Holmberg IX X-1	0.2	1.06×10^{-11}	3.4	(6)
NGC 5408 X-1	$(10 - 40) \times 10^{-3}$	4×10^{-12}	4.8	(7),(8)
NGC 6946 X-1	8.5×10^{-3}	2.4×10^{-12}	5.9	(9)
NGC 1313 X-1	0.0329 – 0.46	9.8×10^{-12}	4.13	(10)

NOTE—Except the sources such as Holmberg IX X-1 and NGC 6946 X-1 that exhibit only one QPO, we provide the minimum and maximum values of the QPO frequencies, ν_{QPO} , which have been observed when the average X-ray flux of the source is around the value of F_{X} .

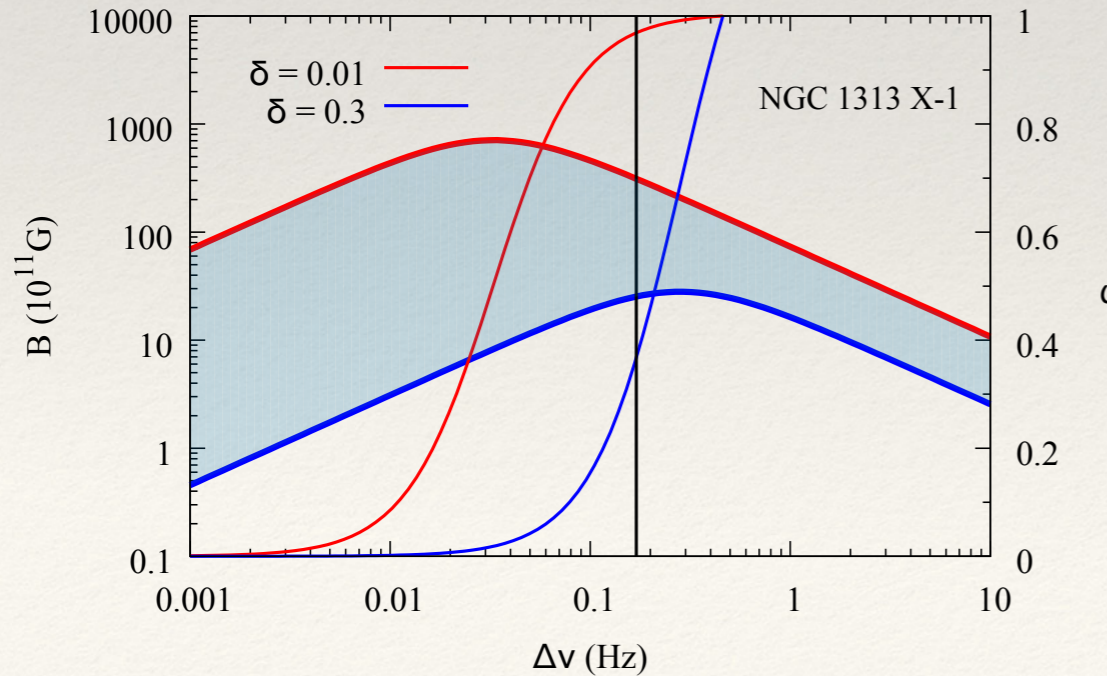
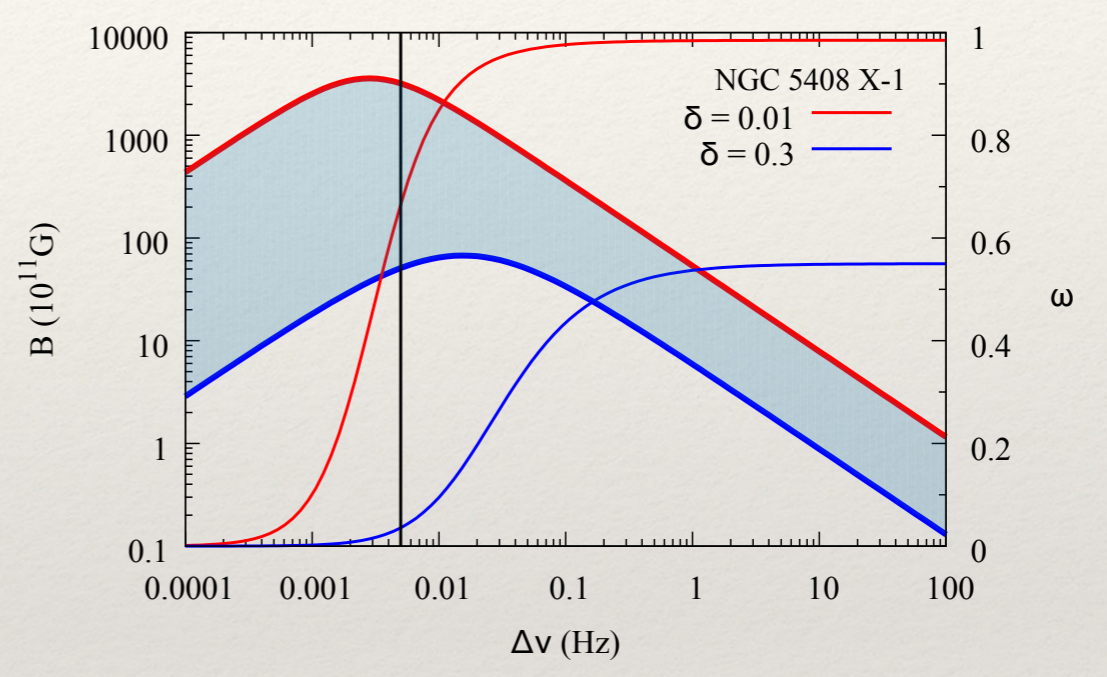
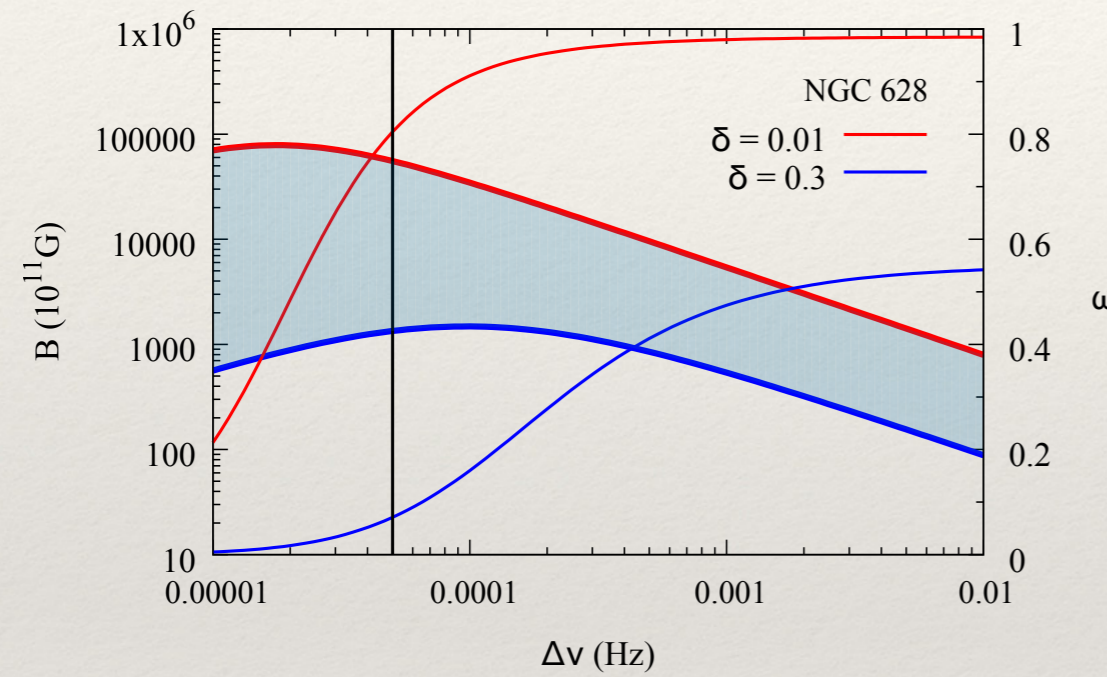
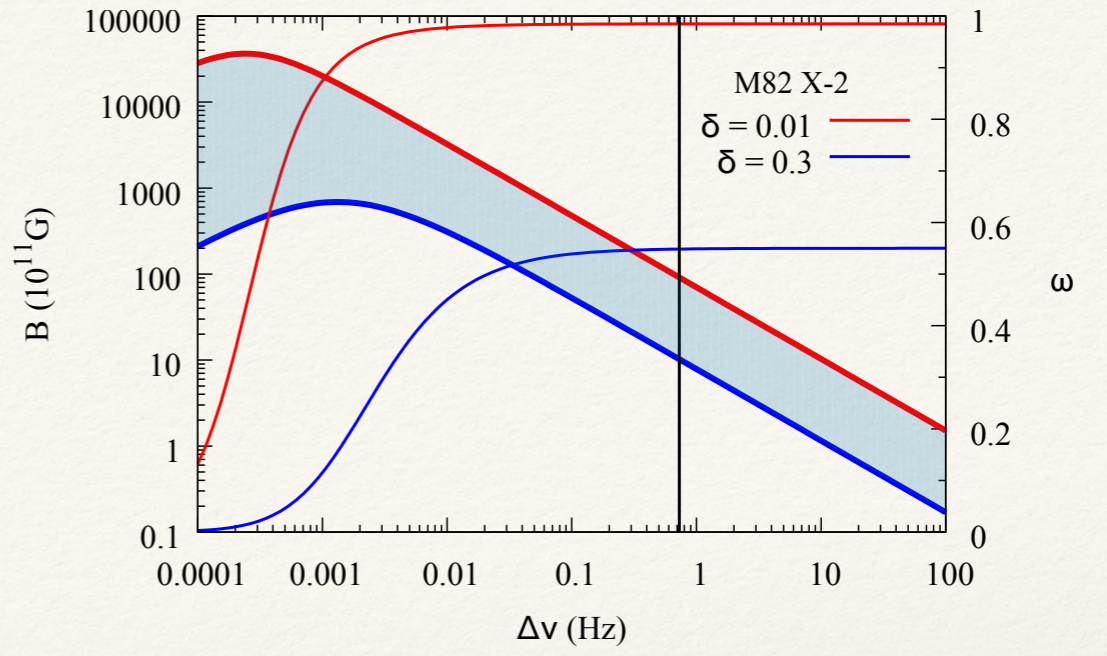
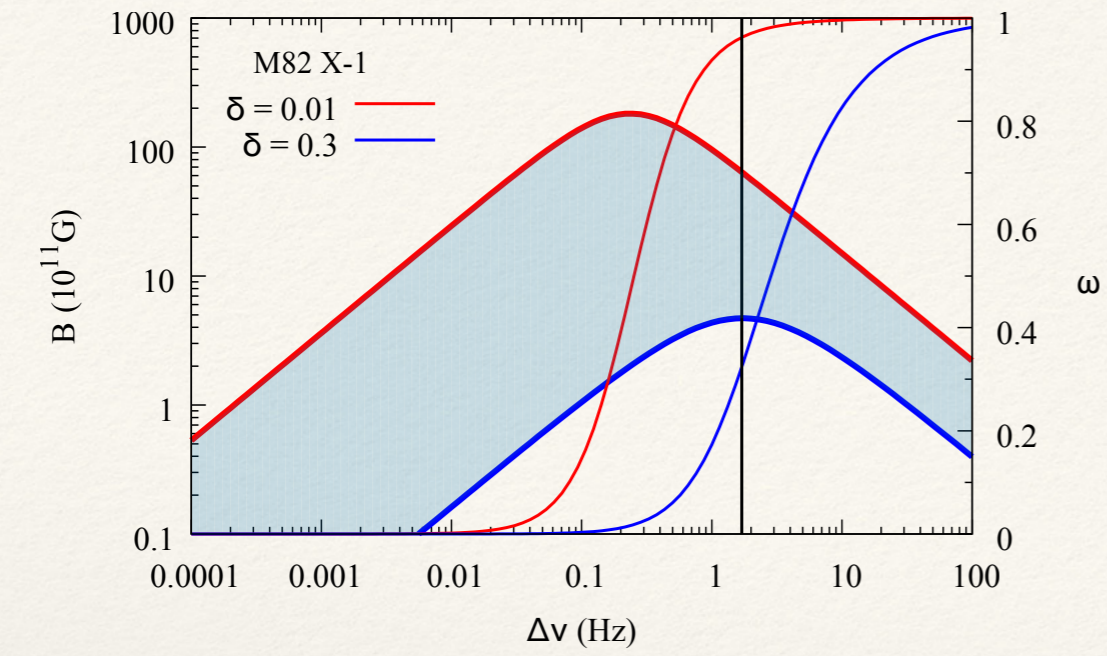
References—(1) [Pasham et al. 2014](#); (2) [Pasham & Strohmayer 2013](#); (3) [Mucciarelli et al. 2006](#); (4) [Feng et al. 2010](#); (5) [Liu et al. 2005](#); (6) [Dewangan et al. 2006a](#); (7) [Dheeraj & Strohmayer 2012](#); (8) [Strohmayer 2009](#); (9) [Rao et al. 2010](#); (10) [Pasham et al. 2015](#).

İzotropik olmayan ışınım $L_{\text{X}} = bL_{\text{iso}} = 4\pi bd^2 F_{\text{X}}$ ($b < 1$) ve kritik üstü yığılma hızlarında

iç diskin küreselleşmesi (şişmesi) dikkate alınırca $r_{\text{in}} \propto (F_{\text{X}}/B^2\delta)^{-2/5} \propto \nu_{\text{K}}^{-2/3}$ bulunur

QPO frekansları için BRM tahmini: $\nu_{\text{QPO}} = \nu_r - m\Delta\nu$ ($\Delta\nu \equiv \nu_2 - \nu_1 = \nu_\phi$)

(Erkut, Ekşi, & Alpar 2018, gönderilmek üzere)

- $B \simeq (0.5 - 6) \times 10^{12} \text{ G}$ (M82 X-1)
- $B \simeq (0.1 - 1) \times 10^{13} \text{ G}$ (M82 X-2)
- $B \simeq (1.5 - 50) \times 10^{14} \text{ G}$ (NGC 628)
- $B \simeq (0.5 - 30) \times 10^{13} \text{ G}$ (NGC 5408 X-1)
- $B \simeq (0.3 - 3) \times 10^{13} \text{ G}$ (NGC 1313 X-1)

(Erkut, Ekşi, & Alpar 2018, gönderilmek üzere)

ÖZET VE SONUÇLAR

- Birçok ULX, kritik üstü hızlarda kütle aktarımını gerçekleştiren ve NY içeren HMXB olabilir.
- Kritik üstü rejim ve hüzmeleme faktörü NY içeren ULX modellenmesinde hesaba katılmalıdır.
- NY/KD içeren LMXB yaşlı sistemler olup genellikle Eddington altı hızlarda kütle yığılırlar.
- Hem kritik altı hem de kritik üstü rejimlerde gözlenen QPO frekansları BRM altında anlaşılabilir.
- QPO frekanslarının BRM yorumu manyetosfer disk etkileşimine dayanmaktadır.
- BRM kullanıldığında,
  - (i) NY içeren LMXB'deki QPO frekans parlaklık ilişkileri $\rightarrow B \sim 10^7 - 10^9$ G
  - (ii) ULX'den gözlenen QPO frekansları $\rightarrow B \sim 10^{12} - 10^{15}$ G